పరాయి అబ్బాయి

రవీంద్రనాథమైత్రా

వృద్ధ శంభుసర్కారు స్వగ్రామమైన 'ఝూవూడాంగా' లో గత ముప్ఫయి సంవత్సరాలనుంచీ బడి చెప్పుకుంటూ వస్తున్నాడు. ఈ దీర్ఘకాలంలో అతను దసరాకు తప్ప పాఠశాల ఎప్పుడూ మూయలేదు. అందుకనే, ఇవ్వాళ పాఠశాలకు తాళం పడటం చూసి గ్రామస్థులు ఆశ్చర్యపోయారు.

సాయంత్రం పొరుగువాళ్ళు ఒకళ్ళిద్దరు సంగతి ఏమిటో కనుక్కుపోదామనే కుతూహలంతో వచ్చారు. సర్కారు మహాశయుడప్పుడు ఎప్పటిదో పాత కాన్వాసు సంచి తీసి తనకున్న మూడు ధోవతులూ, రెండు చొక్కాలూ అందులో సర్దుతూ వున్నాడు.

"ఇదేమిటి సర్కారుగారు ?" అని అడిగారు పొరుగువాళ్ళు.

"పోతున్నాను, బాబూ! ఇక ఈ ఊళ్ళో ఉండలేను. కొన్నాళ్ళపాటు తిరిగివస్తాను. మధుదాసుకు చెప్పిపోతున్నాను ; అతను బడి చెప్పుకుంటూ ఉంటాడు. ఇల్లూ వాకిలీ అదే పడివుంటుంది. అయినా ఈ ఝుంఝూటం నాకింకా ఎందుకు ?" అని, సంచి ఎత్తి బరువు చూసుకుని దించి—"రతన్‌కు ఉచితవేతనం ఇచ్చారు నాయనా!" అని, నిట్టూర్చి కాయితం ఒకటి పక్కనున్నతనికి యిచ్చాడు.

ఆ వ్యక్తి ఒకమాటు దాన్ని చూసి "ఇంకా అట్టిపెట్టుకున్నా రెందుకు? చూసుకుని దిగులుపడుతూ ఉంటానికా?" అన్నాడు.

"ఏదో పడిఉంటుందిలే" అని, వృద్ధుడు అతని చేతిలోనుంచి ఆ కాయితం తీసుకుని "ఈ ముసలివాణ్ణి మరచిపోకండి బాబూ! మళ్లీ రావటం సంభవిస్తే కలుసుకుంటాను" అని రామనామం జపిస్తూ సంచి భుజాన తగిలించుకుని "ఇంకొక్క మాట. నేను మధుకు చెప్పే పోతున్నాను. మీరుకూడా కొంచెం జ్ఞాపకం చేయండి—పిల్లల్ని కొట్టవద్దని. ఎవరి జాతకం ఎలా ఉన్నదో ఎవరికి తెలుసు? మూన్నాళ్ళ బతుక్కి——" అంటూ శంభు సర్కారు వెళ్లిపోయాడు.

"పుత్రశోకంతో దశరథమహారాజు వంటివాడు చనిపోయాడు ; శంభుసర్కారు బిసాతెంత!....పాపం రతన్‌కూడా చాలా మంచి కుర్రవాడు" అన్నాడు ఒక పొరుగాయన.

శంభుసర్కారు భార్య రతన్ను కన్న మర్నాడే చనిపోయింది. శంభు మళ్ళీ పెళ్ళి చేసుకోలేదు. కుర్రవాడికి తల్లీ, తండ్రీ తానుగానే ఉన్నాడు. రతన్ పెద్దవాడయినాడు. ఉచిత వేతనంకోసం ప్రైమరీ పరీక్షకుకూడా కూర్చున్నాడు. కాని ఫలితాలు రాకముందే ఒకరోజు జ్వరంకాచి హఠాత్తుగా చనిపోయాడు, శంభుసర్కారు మహాధైర్యంతో ఈ దెబ్బను తట్టుకున్నాడు—మామూలుగా బడిని సాగిస్తూ వచ్చాడు. కాని ఫలితాలు వెలువడి, రతన్ ఉచితవేతనం సంపాదించాడని తెలియగానే, అతనికి పుత్రశోకం మళ్లీ కొత్తగా తలయెత్తింది. ఇంట్లో కూర్చుంటే అతనికి జెర్రులు పాకినట్టుగా వుంది. బళ్లో రతన్ కూర్చునే కాళీచోటువంక చూడగానే అతని గుండె ఆగిపోయినట్టయేది. అందు చేతనే శంభుసర్కారు ఈ ముసలితనంలో ప్రప్రథమం గ్రామం వదిలి బయలుదేరాడు.

* *

ఐదారుమాసాలు శంభుసర్కారు తీర్థాలు తిరిగాడు. చేతిలోవున్న డబ్బుకూడా అయిపోయింది. ఎక్కడయినా ఉద్యోగం చేయాలనుకున్నాడు. కాని ముసలివాడు, బొత్తిగా ఓపిక లేనివాడని ఎవ్వరూ ఇష్టపడలేదు. ఇక గత్యంతరం లేక కాలినడకను స్వగ్రామం బయలుదేరాడు.

ఆవాళ కాంతపురం చేరేవరకు పొద్దు కూకింది. రాత్రి జమీందారుగారి సత్రంలో ఉండి, ఉదయం లేచి జపం చేసుకుంటూ ఉండగా ఒక కుర్రవాడు వచ్చి అతనివంక కుతూహలంగా చూసి మూపి ' నువ్వెవరివి ?" అని హఠాత్తుగా అడిగాడు.

కుఱ్రవాడు ముదు వస్తూవున్నాడు. శంభు సర్కారు జపం వదిలిపెట్టి "ముందు నువ్వెవ్వరో చెప్పు" అన్నాడు.

"నేనా? రతన్ని" అన్నాడు కుఱ్రవాడు.

రతన్? శంభు గుండెల్లో కళుక్కుమన్నది. కొంచెంసేపు ఉండి "ఎవరి అబ్బాయివి?" అని అడిగాడు.

"నాన్నగారి అబ్బాయిని" అన్నాడు కుఱ్రవాడు.

శంభు సర్కారు రతన్ను దగ్గరకు లాక్కుని "నేనూ నాన్నగారి అబ్బాయినే. నాపేరు శంభుసర్కారు!" అన్నాడు.

"నువ్వేనా శంభు? నాన్న నిన్ను పిలుస్తున్నారు! రా" అని శంభు సర్కారు చేయి పుచ్చుకుని లాగ నారంభించాడు.

పిల్లవాడు పొరపడ్డాడని శంభుకు తెలుసు. అయినా సరే, "పోదాం పద!" అని జపం వదిలిపెట్టి కుఱ్రవాడి వెంట బయలుదేరాడు.

జమీందారు తఖ్తా బల్లమీద కూర్చుని హుక్కా పీలుస్తున్నాడు. రతన్ శంభు సర్కారును వెంటబెట్టుకుని తండ్రి దగ్గిరికి వచ్చి "నువ్వు పిలిచావు కాదూ, తీసుకు వచ్చాను" అన్నాడు.

"ఎవరిని తీసుకు వచ్చావురా?" అన్నాడు జమీందారు నవ్వుతూ.

"శంభు సర్కారును కాదూ పిలిచింది?" అన్నాడు రతన్.

"తమ పేరుకూడా శంభుసర్కారే నను కుంటాను. అందుచేత నే కుఱ్రవాడు మిమ్మల్ని లాక్కొచ్చి వుంటాడు. నేను మా మానేజరు శంభు సర్కారుకోసం వెతుకుతున్నాను— మీరు కూర్చోండి" అన్నాడు జమీందారు.

శంభు కూర్చున్నాడు. తర్వాత మాటల సందర్భంలో శంభు తన చరిత్ర అంతా చెప్పి—"ఎక్కడన్నా ఆశ్రయం దొరికితే ఈ చివరి నాలుగు రోజులూ ఏదో విధంగా గడిపి పోవాలని వుంది" అన్నాడు.

జమీందారుకు దయ కలిగింది—"మీ కిష్టమైతే ఇక్కడే వుండవచ్చు—పిల్లవాణ్ణి కాస్త కనిపెట్టి చూస్తూ, భోజనమూ గుడ్డలూ కాక నెలకు పది రూపాయల జీతమిస్తాను. ఇష్టమేనా?" అని అడిగాడు.

శంభుకు కల్పతరువు లభించినట్టయింది "చిత్తం! ఇంకా ఏంకావాలి! తమరు కరుణా సముద్రులు—" అన్నాడు.

* * *

ఉదయం ఒకగంటా సాయంత్రం ఒక గంటా చదువుచెప్పే నియమం కాని ఈ నియమాన్ని గురువుగానీ, విద్యార్థిగానీ పాటించేవారు కాదు. పగలు పన్నెండు గంటల్లో ఆరుగంటలన్నా రతన్ శంభు సర్కారు ఇంట్లో గడిపేవాడు — చదువు కోసం కాదని వేరే చెప్ప నక్కర్లేదు. శంభు తను చూసిన విచిత్రాలూ, పశు పక్షులను గురించిన విశేషాలూ ఆ చిన్న విద్యార్థికి చెప్పతూ వుండేవాడు. రతన్‌కు స్నేహితులు కూడా తగ్గిపోసాగారు. మాష్టరు గారిని వదిలి పెట్టి పోయి ఆడుకోవడమంటే వాడికి కష్టంగా వుండేది. అందుచేత శంభుసర్కారే రతన్‌కు స్నేహితుడుకూడా కావలసి వచ్చింది; వాడితో ఆడుకోవలసి వచ్చింది! అరవై సంవత్సరాలకూ ఆరు సంవత్సరాలకూ మధ్య వున్న తేడా శంభుసర్కారు ఆచరణనుబట్టి తెలుసుకోవటం కష్టమైంది. అతను ఒకప్పుడు రతన్ వీపుమీద ఎక్కించుకుని గుఱ్ఱం మాదిరిగా పరిగెత్తితే ఇంకొకప్పుడు పెట్టిబండిలో కూర్చోబెట్టి—ఇతర్లు తన వంక కౌతుకంగా చూస్తున్నారన్న సంగతికూడా మరిచిపోయి —వాకిటి ముందర ఈడుస్తూ తిరిగేవాడు. ఇలా ఒక సంవత్సరం గడచింది.

ఈ మధ్య శంభుసర్కారు స్వగ్రామంలో ఒకనికి ఉత్తరం రాశాడు—విశేషాలు తెలుపమని. దాని జవాబుగా—ఇంటిచుట్టూ జిల్లేళ్లు మొలిచినవనీ, కప్పు పడిపోవటానికి సిద్ధంగా వున్నదనీ గ్రామస్థుడు రాశాడు. ఈ వార్త శంభును ఏమాత్రం చలింప జేయలేదు. మామూలుగానే అతను కుఱ్రవాడికి చదువు చెప్పటంలో నిమగ్నుడైనాడు.

రతన్ వేళకు ఇంటికి రాకపోవటమూ, ఎక్కువకాలం పంతులుగారి ఇంట్లో వుండటమూ రతన్ తల్లికి బొత్తిగా ఇష్టంలేదు. ఈ సంగతి భర్తగారి దగ్గర తెచ్చి తన అయిష్టాన్ని వెల్లడించింది కూడా భర్త సహజంగా ఉదాసీనుడు కావటంవల్ల ఈ సంగతి చెవిని పెట్టలేదు. ఇటు కుఱ్రవాడు పరాయివాడు అయిపోతున్నాడనే చింత తల్లిని యెక్కువగా బాధించ మొదలు పెట్టింది. ఈ విషయమై ఏదో 'ఐసా పైసా' తేల్చుకోవాలని ఆమె ఆవాళ గట్టిగా నిశ్చయించుకుని, భర్త భోంచేసి లేవగానే ప్రసంగం తెచ్చింది.

"కుఱ్రవాణ్ణి పంతులుకు వప్పజెప్పి మీరు నిశ్చింతగా ఊరుకున్నారు. చదువు సంధ్యలు ఎలా ఉన్నాయో ఏమన్నా కనుక్కున్నారా? నెల కాగానే జీతం పారవేయటమేనా!"

"పంతులు చాలా మంచివాడు, మనమేమీ దిగులుపడ నక్కర్లేదు" అన్నాడు భర్త.

పురుషులకు కంటపడని విషయాలు అనేకం స్త్రీలు కనిపెట్టగలరు—అనే విషయం మీద చిన్న ఉపన్యాసం ఇచ్చి—"అయినా ఒకమాటు పరీక్షించి చూడరాదూ, మీ అబ్బాయేగా!" అన్నది భార్య.

రతన్ను కబురంపి పిలిపించారు. పరీక్ష ఆరంభమైంది. రతన్ బాలశిక్ష గడగడా వప్పగించాడు.

"చూశావా!" అన్నాడు జమీందారు భార్యతో.

కొడుకు తెలివితేటలు తల్లికి ఆనందం కలిగించలేదనటానికి వీల్లేదు. కాని సంతోషం వెలిబుచ్చటం తన ఉద్దేశానికి భంగమని అప్పటికి మెదలకుండా ఊరుకుంది.

సాయంత్రం ఈ ప్రసంగమే భార్య ఇంకోవిధంగా తెచ్చింది, ఒకనాడు పక్కయింటివారబ్బాయి—రతన్ ఈడువాడే—గడగడ ఇంగ్లీషు మాట్లాడుతుంటే రతన్‌కు ఏమీ అర్థంకాక నోరుతెరుచుకు చూస్తూ ఉండిపోయాడట. ఈ సంగతి భర్తకుచెప్పి "చూడండి, అబ్బాయికి ఇంగ్లీషు చెప్పించటం అవసరం. పెద్దవాడైనాక దొరలతో, కలెక్టర్లతో మాట్లాడాల్సి ఉంటుంది!" అని తన అభిప్రాయం వెల్లడించింది.

ఈ మాటలు భర్తకు విలువగలవిగానే కనిపించినవి. పరీక్షలసంగతి వదలిపెట్టినా— జమీందారుగారి అబ్బాయికి ఇంగ్లీషు తప్పక వచ్చి ఉండాలని అతని నమ్మకం.

"నాయనా, నువ్వు ఇంగ్లీషు నేర్చుకోవటంలేదా?" అని రతన్ను పిలిచి అడిగాడు.

"లేదు నాన్నా! పంతులుగారు చెప్పటం లేదు" అన్నాడు రతన్.

జమీందారుగారు ఏమీ మాట్లాడలేదు. భార్య అందుకున్నది: "ఇంగ్లీషు చెప్పడం పంతులుగారి వల్లకాదు. ఎవరినైనా మంచి వాణ్ణిచూసి పెట్టండి. అబ్బాయిని అజ్ఞానిగా ఉంచటానికి నేను ఒప్పుకోను."

రతన్ తల్లి చెప్పినమాటలు మెదలకుండా విని మనస్సులో ఇంగ్లీషు భాషను శపిస్తూ వెళ్ళిపోయాడు.

మర్నాడు రతన్ రాత్రి జరిగిన సంభాషణ అంతా సవిస్తరంగా పంతులుగారికి చెప్పాడు శంభు సర్కారుకు కళ్ళల్లో నీరు తిరిగింది. "అంతా మాయ! పరాయి అబ్బాయి!" అనుకున్నాడు మనస్సులో.

రతన్ ఏమీ మాట్లాడలేదు. కాసేపుండి శంభు ఇలా అడిగాడు:—"సరే రతన్! నువ్వు సరిగ్గా విన్నావా, మీ అమ్మ కొత్త పంతుల్ని పిలిపించమనటం?"

"ఆc, పంతులుగారూ!....కాని నే నిక చదవను. మా మామగారింటికి పోతాను" అన్నాడు రతన్ ముఖం అదోవిధంగా పెట్టి.

శంభు రతన్ను దగ్గరకు తీసుకుని తల నిమురుతూ—"చదవకపోతే విద్య ఎలా వస్తుంది, బాబూ!". అని మళ్ళీ ప్రశ్నించాడు—"మీ అమ్మ ఇంకా ఏమన్నది? నా దగ్గర మానెయ్యమన్నదా? ఇంకా నీతి కథలూ, పంచతంత్రమూ చదవలేదని నువ్వెందుకు చెప్పలేదూ?"

"నేను మర్చిపోయాను, పంతులు గారూ!" అన్నాడు రతన్ నిస్సంకోచంగా.

"అట్లా చెప్పు. అందుకనే మీ అమ్మ ఇంగ్లీషు చదవమన్నది. సరే, నేను ఆమెకు నచ్చజెప్పుతానులే!"

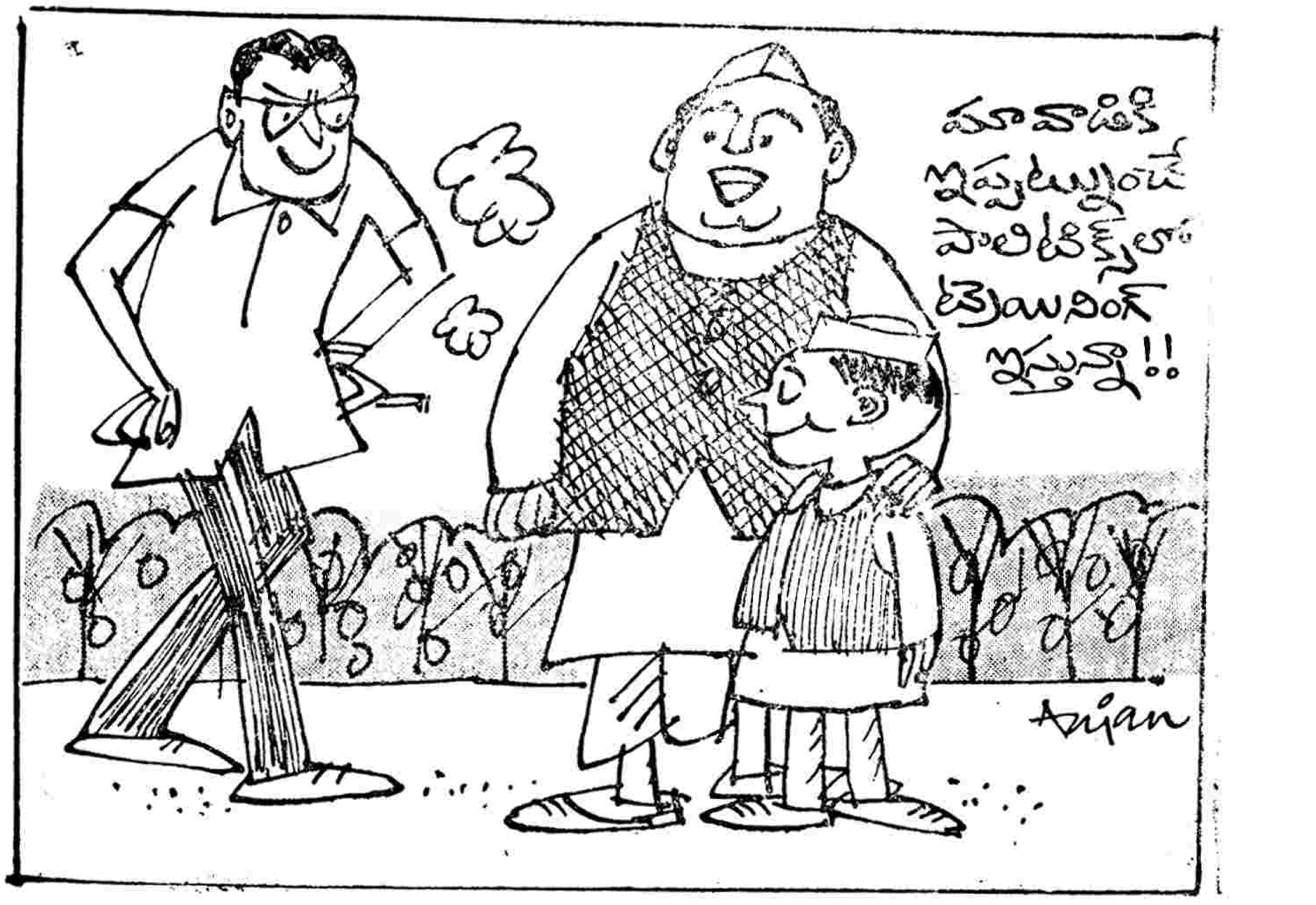

నచ్చ జెప్పితే జమీందారుగారి భార్య వింటుందనే నమ్మకం శంభుకు కొంత స్వస్థత కలిగించింది, తర్వాత వాచకంతీసి, జంతువుల పాఠం చెప్పబోతూ ఉండగా జమీందారుగారు వచ్చి—"పంతులుగారూ!" అని పిలిచాడు. ఆ పిలుపుకు శంభు కంపించి పోయాడు.

జమీందారుగారు కూర్చుని ఒకటి రెండు మామూలు విషయాలు మాట్లాడి ఇలా అన్నాడు:

"కుర్రవాడు బాగానే చదువుకుంటున్నాడు కాని, చూడండి, కొంచెం ఇంగ్లీషు నేర్చుకోవటం కూడా అవసరం, ఇప్పటినుంచే నేర్చుకోవటం మొదలుపెడితే ముందు చాలా వీలుగా ఉంటుందేమో. ఏమంటారు?"

జమీందారుగారు కొంచెం దొంకతిరుగుడుగా చెప్పినా, తాత్పర్యం శంభు గ్రహించి తల గోక్కుంటూ,—"చిత్తం. రాజభాష నేర్చుకోకపోతే ఎలాగండి!"

'అయితే, ఆ ఊళ్ళో ఎవరన్నా స్కూలు మాష్టరు దొరుకుతాడేమో—' అని మళ్ళీ యిలా ప్రశ్నించాడు—"మీకు ఇంగ్లీషు రాదు కదూ?"

ఒకప్పుడు శంభూ ఇంగ్లీషు అక్షరాలు నేర్చుకున్నాడు. అది ఇంగ్లీషు వచ్చిన కింద జమోకాదో వెంటనే తెలుసుకోలేక— "చిత్తం, నేను పూర్వకాలపువాణ్ణి—" అని తప్పుకున్నాడు.

జమీందారుగారు మాట సాగనివ్వలేదు— "అయితే తమరూ కొంచెం విచారించి చూడండి, నేనూ కనుక్కుంటాను" అని జమీందారు వెళ్ళిపోగానే శంభు రతన్‌కు సెలవు యిచ్చాడు.

రతన్ పుస్తకం మీదనుంచి ముఖం ఎత్తకుండానే 'ఇక పాఠం చెప్పరా పంతులుగారూ?' అన్నాడు అభిమానంతో. శంభూ రతన్ను దగ్గరకు తీసి కావలించుకుని "ఎందుకు చెప్పను, బాబూ! కాసేపు అట్లా తోటలోకి పోయి ఆడుకో, నేను పిలుస్తాను" అన్నాడు.

రతన్ తోటలోకిపోయి కొలను దగ్గర కూర్చున్నాడు. కాని, ఎంతసేపు చూసినా పంతులుగారు పిలవకపోయేవరకు లేచి పంతులుగారిదగ్గరకు వచ్చి తొంగిచూశాడు. పంతులుగారు కళ్ళుమూసుకు పండుకుని వున్నారు. వారిని లేవగొట్టాలనే ఉద్దేశంతో

రతన్ వాకిలిదగ్గర కూర్చుని, ఎక్కాలు వల్లించటం మొదలు పెట్టాడు.

శంభు నిద్రపోలేదు రతన్ను దగ్గరకుపిలిచి— "నేను ఊరు పోతున్నాను, బాబూ. వచ్చే వరకు వేళ మిగలవచ్చు ఈపూట భోంచేయ నని ఇంట్లో చెప్పు' అని ఉత్తరీయం పైన వేసుకుని శంభుసర్కారు బయటికి వెళ్ళి పోయాడు.

శంభుసర్కారు పొరుగు గ్రామంనుంచి తిరిగి వచ్చేవరకు పొద్దుకూకుతూ ఉంది. జమీందారు బయట కూర్చుని వుండి— "మాష్టరుగారు దొరికారా, పంతులుగారూ?" అని అడిగాడు. శంభు "దొరకలే' దని చెప్పి చేతిలో పుస్తకాన్ని ఉత్తరీయం చాటున దాచుకుని గదికి వెళ్లాడు.

శంభు అబద్ధం చెప్పాడని వేరే చెప్ప నక్కర్లేదు. పక్క గ్రామంలోని మిడిల్ స్కూల్ మాష్టర్ల కళ్ళన్నీ ఈ కుర్రాడిమీదనే వున్నవి. శంభూ రతన్ చదువును గురించి ఒకడితో మాట్లాడాడు గూడా. ఏ సంగతీ సాయంత్రం చెప్పుతానని కనపడకుండా వచ్చాడు. రతన్ ఇంకోళ్ళదగ్గర చదవటం అంటే శంభుకు ప్రాణాలమీదికి వచ్చేది.

బాగా చీకటి పడింది. శంభు తాను కొనుక్కొచ్చిన ఫస్టురీడరు బయటికి తీసి ఇంగ్లీషు నేర్చుకో నారంభించాడు. తెల్లవారవచ్చినా అతని ఇంగ్లీషు జ్ఞానమేమీ వృద్ధి కాలేదు. అక్షరాలు గుర్తుపట్టటమే గగనమైంది. కునికిపాట్లతోనూ జ్ఞాపకశక్తితోనూ యుద్ధంచేసి, చేసి, శంభు అలిసిపోయి తెల్లవారుతూ ఉండగా నిద్రకు పడ్డాడు.

తెల్లవారినాక రతన్ వచ్చాడు కాని పంతులుగారిని లేపలేదు. పదిగంటలవేళప్పుడు, జమీందారుగారి గుమాస్తా పిలుపుకు శంభూ తుళ్ళిపడి లేచి—"ఓ, చాలా పొద్దు ఎక్కిందే" అనుకున్నాడు.

'అయ్యా, బాబుగారు చాలా సేపటినుంచి మీకోసం చూస్తున్నారు" అన్నాడు గుమాస్తా.

"బాబుగారు పిలిచారా!" అని, శంభు రామనామం జపిస్తూ గుమస్తా వెంట బయలుదేరాడు.

జమీందారుగారు కచేరీచావిట్లో కూర్చుని వున్నారు. వారి ఎదురుగ్గా కూర్చున్నది ఎవరు? శంభు ముఖం వెలవెల పోయింది.

"నిన్న వీరితోనే ననుకుంటాను. మీరు చెప్పి వచ్చింది" అన్నాడు శంభుతో జమీందారు.

శంభు వినోద మాష్టరువంక చూశాడు. ఆచూపులో వున్న మంటకు, ఇది కృతయుగమైనట్టయితే, వినోదుడు భస్మమై పోయేవాడు. జమీందారు ఇదేమీ గమనించలేదు.

"రతన్‌కు ఇవ్వాళే ఇంగ్లీషురీడరు ఒకటి కొనిపెట్టండి. ఏమంటారు?" అన్నాడు.

శంభూ "చిత్తం" అని తలతిప్పి తిన్నగా గదికి వెళ్ళిపోయాడు.

సాయంత్రం రతన్ కచేరీ చావిడిలో కూర్చుని వినోద మాష్టరుదగ్గర ఇంగ్లీషు అక్షరాలు నేర్చుకోవడం శంభూ తన గదిలో నుంచి చూస్తూవున్నాడు. రతన్‌కూడా మధ్య మధ్య తల ఎత్తి పంతులుగారి గదివంక చూస్తూ వున్నాడు. శంభు కళ్ళల్లో నీరు తిరిగింది. చాలాసేపు నిశ్శబ్దంగా కూర్చుని తర్వాత ఏదో ఆలోచించి లేచి బయలుదేరాడు.

జమీందారుగారు తోటలో పచారు చేస్తూ వుండగా శంభువచ్చి నమస్కరించి—"ఇక నాకు సెలవిప్పించండి, బాబూ!" అని ఇంకా ఏమో చెప్పబోయాడు. కాని అతని స్వరం కంపించింది—మాట స్పష్టంగా వెలుపడ లేదు.

"వెళ్ళదలుచుకున్నారా? యెక్కడికి పోతారు?"

"ముక్కుకు సూటిగా. ఈ నాలుగు రోజులూ ఎక్కడుంటే గడిచిపోదూ!"

"అయితే పొద్దు కూకిన తర్వాత కనపడండి" అని శంభును జమీందారు పంపించాడు,

రాత్రి తొమ్మిది గంటలకు శంభుకు పిలుపు వచ్చింది. శంభు వచ్చి నిలబడ్డాడు. జమీందారు లాంఛనంగా అనే ముక్కలు రెండూ, "మిమ్మల్ని వదలిపెట్టటం నాకెంత మాత్రం ఇష్టం లేదు; చాలా కష్టంగావుంది" —అనేసి చెప్పి, పదిరూపాయల కాయితాలు పది తీసి శంభు చేతిలో పెట్టి—"మీ జీతం!" అన్నాడు. నోట్లు తీసుకుంటూ వుంటే శంభూ చేయి కంపించింది. ఎలాగో వాటిని మడిచి చొక్కాజేబులో పెట్టుకుని— "తెల్లవారు ఝాముననే పోతున్నాను. ఒకమాటు రతన్ను చూదామని వుంది." అన్నాడు.

"వాడు నిద్రపోయా డనుకుంటాను" అన్నాడు జమీందారు,

"నిద్రపోయాడా? అయితే లేపవద్దులెండి. పాపం పగలంతా విశ్రాంతి యెరగడు" అని శంభూ గదికి వచ్చాడు,

తెల్లవారు ఝామున. శంభు సర్కారు మళ్లీ పూర్వం మాదిరిగానే సంచి భుజాన తగిలించుకుని గదినుంచి బయలుదేరాడు. కొంత దూరం వచ్చి రతన్ పండుకునే గదివంక చూచి, శంభు—"మాయ! అంతా మాయ! పరాయి అబ్బాయి!" అని అనుకున్నాడు మనస్సులో. తర్వాత చకచక నడువ నారంభించాడు, గమ్యస్థానం నిర్ణయించుకోకుండానే అనంత పథంలో.

మాసం గడిచింది. ఒకనాడు జమీందారు రతన్ ఇంగ్లీషు జ్ఞానం పరీక్షిస్తూ వుండగా పోష్టు బంట్రోతు రతన్‌కు చిన్న పార్సిలు తెచ్చి యిచ్చాడు. జమీందారు కుతూహలంతో పార్సిలు విప్పి చూశాడు, దానిలో వంద రూపాయలు ఖరీదుచేసే బంగారు గడియారమూ, చీటీముక్కా వున్నవి. చీటీలో రతన్ కోసం అని రాసి వుంది. కింద శంభు సర్కార్ సంతకం—కాని చిరునామా లేదు.

నిశ్శబ్దంగా, జమీందారు చాలాసేపు గడియారంవంక చూచి, తర్వాత దాన్ని రతన్‌కు ఇచ్చాడు. వెనక తను చూసిన దృశ్యం ఒకటి కళ్ళకు కట్టినట్టు అతనికి జ్ఞాపకం వచ్చింది—వృద్ధశంభూ రతన్ను వీపుమీద ఎక్కించుకుని, గుర్రం మాదిరిగా పరుగెత్తుతున్నాడు! రతన్ 'చల్‌చల్' అంటూ పిలక పుచ్చుకు లాగుతున్నాడు!

———